

HARZHORNIN TAISTELU JA MAXIMINUS THRAXIN GERMANIAN SOTARETKI

PEKKA T. HEIKURA

Vuonna 2008 tehtiin Saksassa, Niedersachsenin osavaltiossa, Harz-vuoriston reuna-alueella yllättävä taistelupaikkalöytö. Arkeologisissa kaivauksissa kävi ilmi, että paikalla olivat ottaneet yhteen Rooman armeija ja germaanien joukot. Taistelu ajoitettiin 230-luvulle jKr. Löytö mullisti käsitykset roomalais-ten sotilaallisten operaation laajuudesta Reinin ja Elben välisessä Germaniassa 200-luvulla. Tämä niin sanottu Harzhornin taistelu on käyty kaukana Rooman rajoista, syvällä Germanian sisäosissa.

Antiikin tutkijat ovat perinteisesti katsoneet, että roomalaiset pidättyivät suurista hyökkäyksellisistä sotatoimista Germaniassa vuoden 16 jKr. jälkeen. Roomalaiset kärsivät tuhoisan tappion Teutoburgin metsässä vuonna 9 jKr. Arminiuksen (17 eKr.–21 jKr.) johtamille germaaneille. Useat germaaniheimot kapinaan nostattanut Arminius onnistui tuhoamaan Publius Quinctilius Varuksen (53 eKr.–9 jKr.) kolme legioonaa täydellisesti (Wolters 2008; Lehmann 2011, s. 67–86). Vuonna 1987 Kalkriesesta löytynyt taistelupaikka on todennäköisesti se paikka, jossa Varus ja hänen legioonansa kohtasivat loppunsa (Wolters 2008, s. 157–173). Reinin ja Elben välille suunniteltu provinssi jäi kapinan ja tappion myötä perustamatta.

Sotapäällikkö Germanicuksen (15/16 eKr.–19 jKr.) johtamat roomalaiset tekivät useita kosto- ja rankaisuretkiä Germaniaan vuosina 14–16. Germanicus voitti Arminiuksen Idistavison taistelussa, mutta ei pystynyt kukistamaan häntä lopullisesti. Keisari Tiberiuksen (14–37 jKr.) käskystä sotatoimet lopetettiin ja roomalaiset vetäytyivät takaisin Reinille.

Rooman rajan siirtäminen Elbelle jäi haaveeksi. Vain Reinin ja Tonavan välinen Agri Decumates liitettiin enää vuonna 83 jKr. Rooman alueisiin Germaniasta. Tätä suojaamaan rakennettiin joukko linna- ja linnoituksia legioonille ja apujoukoille (*auxilia*) sekä vartiotorneja. Osa rajasta vallitettiin. Tukikohdat yhdistettiin toisiinsa tieverkolla.

Rooman on uskottu rajoittuneen tämän jälkeen vain pieniin, rajoitettuihin hyökkäysoperaatioihin

rajan (*limes*) itäpuolella sijainneeseen ja valtaamatta jääneeseen Suur-Germaniaan (*Germania magna*). Näiden tarkoituksena oli ennen muuta suojata Agri Decumates -aluetta. Vuosina 166–180 käydyt markomannien sodat suuntautuivat Tonavalta nykyisen Tšekin ja Slovakian alueelle (Komoróczy 2009).

Vuonna 2008 tehtiin kuitenkin Ala-Saksin osavaltiossa (Niedersachsen) sensaatiomainen taistelupaikkalöytö, joka mullisti käsitykset roomalaisten sotilaallisesta aktiivisuudesta vuoden 16 jKr. jälkeen. Harzhornina tunnettu taistelupaikka on 230 kilometrin päässä Rooman rajasta, syvällä Germanian sisäosissa.

Harzhornin taistelupaikka

Harzhornin taistelupaikka sijaitsee Northeimin piirikunnassa Wiershausenissa Bad Gandersheimin ja Kalefeldin kaupunkien välillä. Harzin vuoristo on välittömästi sen itäpuolella. Erikoista taistelupaikassa on se, että se ei ole alavassa maastossa vaan sijaitsee matalan Vogelberg-vuoren harjalla sen itäosassa, jota kutsutaan Harzhorniksi. Vuoren harja nousee ylimmillään 150 metrin korkeuteen ympäröivästä alueesta. Pohjoissivultaan vuori on jyrkkäreunainen. Taistelu-alue on pituudeltaan itä-länsi-suunnassa kaksi kilometriä ja on noin 400 metriä leveä.

Taistelupaikalta on löydetty (kevääseen 2016 mennessä) 2 700 esinettä. Taistelupaikan maaperä on alkalista kalkkimerkeliä (*Kalkmergel*), jonka vuoksi esineet ovat säilyneet ajan kuluessa hämmästyttävästi.

vän hyvässä kunnossa. Erikoista on myös, että löydetty taisteluvälineet (rautaiset katapultin ammuksot, nuolen kärjet ja keihäänkärjet) ovat edelleen siinä, mihin ne ovat jääneet taistelun aikana 1800 vuotta sitten. (Lehmann 2011, s. 109; Geschwinde ja Lönne 2015). Tämä mahdollistaa taistelun kulun hahmotamisen ja senkin, kuka taistelun voitti.

Ensimmäiset löydöt Harzhornissa tekivät harastelija-arkeologit jo vuonna 2000. He pitivät löytöjä kuitenkin keskiaikaisina. He laittoivat vuonna 2008 löytämistään esineistä valokuvia internetfooriin ja kysyivät niiden alkuperästä. Kävi ilmi, että ainakin yksi esineistä, hevosen tai muulin jalkaan asetettava hipposandaali, oli roomalaisia perua. Asiasta informoitiin Northeimin piiriarkeologi Petra Lönneä, ja jo myöhäisyyksyllä 2008 paljastui, että kysymyksessä oli paikka, jossa oli tapahtunut laaja sotilaallinen yhteenotto. Vuonna 2010 löytyi kolmisen kilometriä Harzhornista lounaaseen sijaitsevasta Kahlbergista toinen paikka, jossa on myös taisteltu.

Metallinpaljastimien avulla tehdyissä etsinnöissä ja arkeologisissa kaivauksissa on tullut esiin tähän mennessä useita arvokkaita esineitä. Näistä merkittävimpiä ovat roomalaisen sotilaan käyttämä lähes täydellinen rengaspanssari (*lorica hamata*) sekä levyhaarniskan (*lorica segmentata*) ja suomuhaarniskan (*lorica squamata*) jäänteet. Myös kolme Niederbieber-tyyppin kypärää on löytynyt (kypärän nimi tulee Niederbieberistä, jossa sijaitsi roomalainen kastelli vuoteen 260 saakka ja josta on löytynyt kyseisen mallinen kypärä, Kemkes ym. 2002, s. 84).

Harzhornin taistelupaikalta on löytynyt myös runsaasti legioonalaisten sotilassaappaiden (*caligae*) pohjanauloja, pilum-keihäiden kärkiä ja Rooman armeijassa palvelleiden itämaisten jousimiesten käyttämien vastakaarikomposiittijousien kolmisiipisiä nuolenkärkiä sekä torsiokatapulttien nuolten tai keihäiden rautaisia kärkiä.

Löydöt osoittavat, että taistelu käytiin roomalaisten ja germaanien välillä. Kysymys ei ollut germaanien keskinäisestä yhteenotosta, jossa olisi käytetty roomalaisilta saatuja sotasaalisaseita. Pilum-keihäät kuuluivat roomalaiseen taistelutapaan ja niiden käyttö oli germaaneille vierasta. Pilum oli heittoase eikä soveltunut germaanien suosimaan pistämiseen ja iskemiseen. Torsiokatapulttejakaa germaaneilla ei ilmeisesti ollut käytössään (Gesch-

winde ja Lönne 2015). Roomalaisten sotilaallisesta läsnäolosta todistavat myös saappaiden pohjanaulat.

Roomalaisten käyttämien aseiden lisäksi taistelupaikalta on löytynyt vain muutamia germaanien käyttämiä aseita. Paikalla ehkä myöhemmin käyneet germaatit ovat ilmeisesti keränneet pääosan omat aseensa pois.

Milloin taistelu käytiin?

Aluksi tutkijat olettivat, että Harzhornin taistelu olisi käyty joko keisari Commoduksen (180–192 jKr.) tai Caracallan (211–217 jKr.) aikana. Nuorin kaivauksissa esiin tullut ja yksiselitteisesti ajoitettavissa oleva kolikko (hopeadenaari) on löydyt kuitenkin vasta vuonna 226 tai 228 jKr. Yhden keihäänkärjen juuren sisällä oleville puujäännöksille tehdyllä radiohiiliajoituksella on saatu iäksi (+/- 30) 1800 vuotta. Vuoden 240 jKr. tienoille on päädytty taistelupaikalla kuolleen hevosen (tai muulin) luujäännöksen analyysissä.

Taistelu on siis käyty vuosien 228 ja 240 välillä. Roomalaisissa lähteissä on tietoja tuolta ajalta keisari Maximinus Thraxin (235–238 jKr.) tekemästä sotaretkestä Germaniaa. Sotaretki on tehty vuonna 235. Harzhornin taistelu liittyy hyvin suurella todennäköisyydellä tähän sotaretkeen.

Kahlbergistä on löytynyt roomalainen kenttähakku (*dolabra*), johon on hakattu merkintä LEG III S A. Kirjoitusta on tulkittu siten, että hakku on kuulunut Legio III Flavia Severiana Alexandrianalle, joka tunnetaan paremmin nimellä Legio III Flavia Felix.

Speyerissä on säilynyt hautapiirtokirjoitus, joka vahvistaa kyseisen, erityisen iskuvoimaisena pidetyn, legioonan osallistuneen Maximinuksen Germanian sotaretkeen (*expeditio Germaniae*). Piirtokirjoituksen on laatinut Flavius Proculus 25-vuotiaana kuolleen telttatoverilleen, Legio III Flavia Felixissä palvelleelle ja Germanian sotaretkeen osallistuneelle Aurelius Vitalikselle (CIL 13, 6104 = ILS 2310).

Roomalaiset voittivat

Taistelun kulku voidaan myös hahmottaa arkeologisten löytöjen, sotilassaappaiden pohjanaulojen, aseiden ja ammusten löytöpaikkojen perusteella.

Roomalaiset joukot ovat olleet paluumatkalla ehkä jopa Elbelle saakka suuntautuneelta sotaret-

keltä. Kolonnana edenneiden joukkojen oli marssittava Vogelbergin ja sen itäpuolella olevien Rodenbergin ja Hohe Schrottin vuorten välissä olevan solan kautta päästäkseen etelään ja Rooman rajalle johtavalle tielle. Noin 600 metriä leveä sola on ollut tuohon aikaan ilmeisesti soistunut ja vaikeakulkuisen. Vogelbergin harjanteen reunalla oli ehkä suonkiertävä tie. Germaanien uskotaan tukkineen tämän kulkureitin ja hyökänneen roomalaisten kuormaston kimppuun. Roomalaisten käydessä vastahyökkäykseen germaanit vetäytyivät harjanteelle. Roomalaiset joukot seurasivat perässä. Osa roomalaisista joukoista siirtyi vuoren juurella 400 metriä länteen ja nousi ylös harjanteen päälle. Roomalaiset ottivat germaanit pihteihinsä ja löivät heidät ratkaisevasti. Germaanit pakenivat paikalta.

Roomalaisia joukkoja tuettiin myös hyvin voimakkaalla katapulttitulituksella, jolla luotiin niin sanottu kuolemanalue, jossa oli suuri riski haavoitua tai kuolla. Tavoitteena oli rajoittaa germaanien liikkumista taktisesti tärkeissä paikoissa (Geschwinde ja Lönne 2015, s. 387).

Roomalaisten joukkojen määräksi on arvioitu enintään 9 000 miestä. Germaanien määräästä ei ole tietoa. Roomalaisissa joukoissa on ollut itämaisia jousimiehiä, Pohjois-Afrikan maurilaisia heittokeihäsmiehiä, raskasta panssaroitua katafrakti-ratsuväkeä ja legioonalaisia. Komensiko roomalaisia Harzhornissa itse keisari Maximinus, jää tuntemattomaksi.

Roomalaiset voittivat taistelun aseteknisen ylivoimaisuutensa vuoksi. He jättivät kuitenkin keräämättä taistelupaikalta huomattavan määrän käyttämiään ammuksia ja aseita. Joukot ovat voineet tuntea edelleen itsensä uhatuksi tai niillä on ollut kiire palata lähtöalueelleen Mogontiacumiin (Mainz). Myöhemmin paikalla käyneet germaanit eivät ilmeisesti ole havainneet tai huolineet aluskasvillisuudessa lojuvia aseita. He kokosivat pois kaatuneensa ja hautasivat heidät (Lehmann 2011, s. 106–107).

Samanaikaisesti kuin Harzhornissa käytiin yhteenottoja myös Kahlbergissä, jossa ehkä eteni toinen roomalainen kolonna.

Maximuksen sotaretki antiikin lähteissä

Mitä antiikin ajan kirjalliset lähteet kertovat Maximinus Thraxin Germanian sotaretkestä? Sotaretkestä on säilynyt kaksi kertomusta. Toinen,

laajempi selonteko sisältyy syyrialaisen historioitsijan ja aikalaisen, Herodianoksen (n. 180–255 jKr.), Rooman historiaan (Herod. 7,2,1–9). Pääosin Herodianokseen pohjautuvan *Historia Augustan* selonteko on suppeampi (HA Maximini duo 11–12).

Molemmat lähteet puhuvat pitkälle Germaniaan ulottuneesta sotaretkestä. Nykyaikana sotaretken mittavuutta ei ole kuitenkaan uskottu. Niinpä Herrmann Peterin toimittamassa *Historia Augustan* laitoksessa, joka pohjautuu *Codex Palatinus*-käsikirjoitukseen, olevat etäisyydet, 300 tai 400 roomalaista mailia (*trecenta vel quadringenta milia*), on ”korjattu” maltillisemmiksi luvuiksi, 30 tai 40 mailia (*triginta vel quadraginta milia*). (Peterin laitosta on käytetty myös Loeb Classical Libraryn käännöksessä.) Roomalainen maili (*mille passus*) oli 1,48 kilometriä.

Historia Augustan alun perin ilmoittamia lukuja on pidetty yksinkertaisesti paikkansa pitämättömänä retoriikkana tai fantasiana (Ks. Lehmann 2011, s. 103). Maximinuksen sotaretken on siten ajateltu ulottuneen vain limeksen lähialueelle, pohjoiseen Württembergiin. Harzhornin taistelupaikan löytyminen Germanian sisäosista, kaukaa Rooman rajoilta osoittaa, että *Historia Augusta* tuskin liioittelee.

Maximinuksen sotaretki oli kosto- ja rankaisuretki alamannien Rooman alueille vuonna 233 tekemälle ryöstö- ja hävitysretkelle. Alamanni (alamanni, ”kaikki miehet”) oli uusi eri germaaniheimoista koostunut liittokunta ja se esiintyy roomalaisissa lähteissä ensi kerran vuonna 213 (*Cass. Dio* 78,15,2; Aurelius Victor, caes. 21,1). Alamannien muodostamaa vaaraa pidettiin niin suurena, että keisari Severus Alexander (222–235) keskeytti sotatoimet Persiaa vastaan ja toi armeijansa Reinille. Severus Alexander kuitenkin murhattiin pelkuruuden vuoksi ja rankaisuretki lankesi seuraajan, Maximinus Thraxin, tehtäväksi.

Herodianoksen mukaan Maximinuksen armeijan iskukykyisimmät yksiköt olivat pohjoisafrikkalaiset maurilaiset heittokeihäsmiehet ja idästä tuodut osrhoenilaiset, armenialaiset ja parthialaiset jousimiehet. Näitä joukkoja pidettiin tehokkaina taistelijoina germaaneita vastaan taktiikkansa vuoksi. Ne iskivät yllättäen etäisyyden päästä ja vetäytyivät nopeasti pakosalle ilman, että germaanit ehtivät iskeä takaisin (Herod. 7,2,2).

Maximinuksen hävitys- ja rankaisuretki huippen

tui ratkaisutaisteluun valtavalla suoalueella, jossa roomalaisten onnistui tuhota koko vihollisarmeija mutta kärsivät itsekin suuria tappioita (Herod. 7,2,6–7). Legio IIII Flavia Felix näytteli ilmeisesti erityistä osuutta sotaretkellä. Se sai Maximinukselta nimensä jatkoksi kunnianimen Maximiana ja muuttui Legio III Flavia Felix Maximianaksi (AE 1952, 186). Lisäys kertoo sotaretkellä osoitetusta erityisestä urhollisuudesta. Maximinus Thraxin voitosta viestii hänen ottamansa kunnianimi Maximus Germanicus. Poikansa Maximinus kohotti caesarin arvoon (Caesar Maximus Germanicus).

Herodianoksen mukaan Maximinus kokosi sotaretkellä paljon sotasaalista ja sai suuren joukon vankeja. Germaanivangit värvättiin ilmeisesti apujoukoiksi. Monumentaalaisesta kolmikielisestä (keskipersia, parthia ja kreikka) Persian sassanidikuningas Sabuhrin (240–271/272) voitoista ja saavutuksista kertovasta piirtokirjoituksesta voidaan päätellä epäsuorasti, että Maximinus karkotti suuria määriä alamannien alueelta saatuja sotakelpoisia miehiä itään, jossa ne olivat velvollisia palvelemaan apujoukkoina (ks. Lehmann 2001, s. 102).

Arkeologiset löydöt Harzhornissa ja Kahlbergissä vahvistavat, että Maximinuksen joukkoihin kuului tosiaan maurilaisia ja itämaisia sotilasyksiköjä. Legio IIII Flavia Felix on ollut myös taistelualueella.

Siitä, oliko Herodianoksen taisteluvauksessa kysymys Harzhornista löytyneestä taistelupaikasta, ei voida sanoa mitään varmaa. Vaikka vuorten välissä oleva sola on ollut tuohon aikaan ilmeisesti soinen, Herodianos ei kuitenkaan puhu mitään vuoritaistelusta. Harzhornin taistelu ei näytä olleen mikään suuri ratkaisutaistelu. Hyvin todennäköistä kuitenkin on, että Harzhornin taistelu käytiin Maximinus Thraxin Germanian sotaretkien aikana. Sotaretki ulottui myös paljon kauemaksi kuin on aikaisemmin uskottu.

Viimeinen suuri hyökkäysoperaatio

Harzhornin ja Kahlbergin taistelupaikkalöydöt osoittavat, että Germanian sisäsiin tehtiin vuonna 235 sotaretki, joka on voinut ulottua aina Elbelle saakka. Herodianoksen ja Historia Augustan tiedonannot mittavasta sotaretkestä keisari Maximinuksen aikana eivät ole liioittelua. Tähän asti tästä ei vain ole ollut arkeologista todistusta.

Maximinuksen sotaretki jäi ilmeisesti viimei-

seksi suureksi roomalaisten hyökkäysoperaatioksi Germaniassa. Rooma oli tästä lähtien puolustuksessa ja suurissa vaikeuksissa germaanien hyökkäysten torjumisessa. Alamannien ja muiden germaanien hyökkäykset aiheuttivat sen, että Agri Decumates hylättiin ja rajalinnoitukset tyhjennettiin Rooman joukoista vuonna 260.

Lähteet

- L'Annee épigraphique* (AE). Toim. Gagnat, R. ym., Paris 1893–.
- Aurelius Victor (caes.): *Die römischen Kaiser. Liber de Caesaribus*. Lateinisch-deutsch. Herausgegeben, übersetzt und erläutert von Kristen Gross-Albenhausen und Manfred Fuhrmann. Artemis & Winkler. 2, verbesserte Auflage, 2002.
- Corpus inscriptionum latinarum* (CIL), toim. Mommsen, Th. ym., Berlin 1863–.
- Dio Cassius Cocceianus* (Cass. Dio) *Historia Romana*. With an english translation by Cary, E. in nine volumes. The Loeb classical library. William Heinemann Ltd., New York 1977.
- Herodianos (Herod.). *Herodian in two volumes*. Books V–VIII with an english translation by Whittaker, C.R. The Loeb classical Library. William Heinemann Ltd. Harvard University Press, 1970.
- Historia Augusta* (HA). The Scriptorum Historiae Augustae with an English Translation by David Magie in three Volumes. The Loeb classical library. William Heinemann Ltd. Harvard University Press, 1960.
- Inscriptiones Latinae Selectae* (ILS), toim. Dessau, H. Berolini 1892–1902.

Kirjallisuus

- Austellung: Neues von der Schlacht am Harzhorn. NDR.de – Kultur: 14.05.2016: www.ndr.de/kultur/geschichte/schaupaletze/Austellung-Neues-von-der-Schlacht-am-Harzhorn,harzhorn328.html
- Castrén, P. ja Pietilä-Castrén, L. (2000): *Antiikin käsikirja*. Otava.
- Geschwinde, M. ja Lönne, P. (2015): Römische Militärpräsenz in der Germania Magna aus archäologischen Perspektive. Das Fallbeispiel Harzhorn. Teoksessa Lehmann, G.A. & Wiegels, R. (toim.): *Über die Alpen und über den Rhein... Beiträge zu den Anfängen und zum Verlauf der römischen Expansion nach Mitteleuropa*. Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen. Neue Folge, Band 37, s. 375–391.
- Goldsworthy, A. (2005): *Rooman sotilasmahti. Armeija joka loi historian mahtavimman imperiumin*. Suom. Tuomisto, P. Karisto Oy.
- Huttner, U. (2008): Von Maximinus Thrax bis Aemilianus. Teoksessa John, K.P. ym. (toim.): *Die Zeit der Soldatenkaiser. Krise und Transformation des Römischen Reiches*. Band I, s. 161–221. Akademie Verlag.
- Keegan, J. (2005): *Sodankäynnin historia*. Suom. Suistola, J. Gummerus.
- Kemkes, M., Scheuerbrandt, J. ja Willburger, N. (2002): *Am Rande des Imperiums. Der Limes – Grenze Roms zu den Barbaren*. Thorbecke. Ostfildern.
- Komoróczy, B. (2009): Marcomannia. Der Militärschlag gegen die Markomannen und Quaden – ein archäologischer Survey. Teoksessa: *Varuchlacht im Osnabrücken Land GmbH – Museum und Park Kalkriese, 2000 Jahre Varusschlacht-Konflikt*, s. 114–125, Stuttgart.
- Lehmann, G.A. (2011): *Imperium und Barbaricum: neue Befunde und Erkenntnisse zu den römisch-germanischen Auseinandersetzungen im nordwestdeutschen Raum: von der augusteischen Okkupationsphase bis zum Germanienzug des Maximinus Thrax (235 n. Chr.)*. *Sitzungsberichte. Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Klasse*, 821 Bd. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaft, Wien.
- Wolters, R. (2008): *Die Schlacht im Teutoburger Wald*. C.H. Beck.

Kirjoittaja on filosofian lisensiaatti ja tiedetoimittaja.